

COL·LECCIÓ IMAS

Innovació i Metodologia en Afers Socials

Col·lecció Actes 1/2023

Actas del IX Congreso de la Red Española de Política Social (2023)

ISSN: 2659-5273

Aproximació qualitativa a les conseqüències de la COVID-19 en la configuració de les cures no remunerades a l'Estat espanyol

Jokin Azpiazu Carballo, Euskal Herriko Unibertsitatea (jokin.azpiazu@ehu.eus)

Clara Camps Calvet, Universitat de Barcelona (claracamps@ub.edu)

Caterina Thomàs Vanrell, Universitat de les Illes Balears (caterina.thomas@uib.cat)

Isabel Nadal Amengual, Fundació Universitat-Empresa de les Illes Balears (Isabel.nadal@fueib.org)

El contingut de la REVISTA ALIMARA de l'IMAS està subjecte a una llicència de Reconeixement-NoComercial_SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons

Resum

El projecte RESCUPAN cerca analitzar l'impacte de la COVID-19 sobre les necessitats de cures a les llars, aprofundint sobre les conseqüències de les desigualtats de gènere i en la reorganització social dels treballs de cures a l'Estat espanyol. La recerca planteja una metodologia qualitativa de manera transversal, complementària de la quantitativa, des de la perspectiva de gènere. Es defineixen tipologies d'organització social de la cura segons els models de provisió i les estratègies familiars, que han permès aplicar un disseny tipològic de la selecció de casos qualitatiu. S'han realitzat, d'una banda, prop de 30 entrevistes en profunditat i, per una altra, grups de discussió en cadascuna de les comunitats autònomes participants del projecte (Catalunya, Comunitat Valenciana, Euskal Herria i Balears), amb la finalitat d'obtenir narratives que capturin les conseqüències de la COVID-19 en el treball de cures, amb relació a les vivències de la malaltia i el confinament. S'ha utilitzat un guió semiestructurat, deixant espai perquè emergeixin continguts no previstos. La selecció de casos segueix un plantejament de mostreig intencional, sent el criteri de saturació el que determina el nombre final de participants en l'estudi. Per als grups de discussió s'ha convidat a integrants d'entitats, col·lectius i xarxes comunitàries que van fer tasques d'assistència, suport i solidaritat en els treballs de cura durant les diferents fases de la pandèmia. A la comunicació presentarem els resultats preliminars basant-nos en l'anàlisi temàtica inductiva dels casos, apuntant cap als elements de convergència i divergència en les experiències de les persones entrevistades i participants dels grups de discussió.

Paraules clau

Metodologia qualitativa, perspectiva de gènere, COVID-19, llars, organització social de les cures

1 Introducció

La COVID-19 ha impactat sobre una ja preexistent crisi del sistema de reproducció social, entesa com el procés que permet la supervivència de les persones en societat i que engloba les activitats que no són treball remunerat; o en altres paraules, el treball social concret orientat al valor d'ús en oposició al treball social abstracte que aporta el valor de canvi (Holloway, 2011). Les persones dedicades a la cura (remunerat o no), i en particular les dones, foren especialment perjudicades per la pandèmia en termes de salut per estar més exposades (sanitat, serveis socials, educació, supermercats, neteja i altres treballs de serveis poc qualificats) i també en termes socioeconòmics (Olivera, 2021; Castellanos-Torres et al., 2020). Però l'impacte fou especialment greu en les dones amb perfils vulnerabilitzats: la pobresa, l'explotació o l'estigmatització, afecten en particular les dones de les classes populars, migrades i racialitzades (Carbonero et al., 2021).

La crisi de les cures (Salazar Parreñas, 2001; Hochschild, 2000) va evidenciar-se més que mai amb la pandèmia. Les tasques socioreproductives contribueixen a mantenir als éssers vius, que són alhora naturals i culturals (Fraser, 2021), tenint present que la crisi de reproducció i l'ecològica interactuen entre si (Moore,

2020). En el capitalisme actual, financeritzat, establert el model del doble proveïdor i desfeta la idea que el salari permet la subsistència digna de la família per a una majoria de població (Fraser, 2016), emergeix amb més força la problemàtica de qui i com s'encarrega de les cures. De fet, tota una sèrie d'ocupacions poc qualificades, oblidades, marginalitzades i precaritzades esdevenen essencials, no sols per a la supervivència pròpia sinó també per a l'avanç del capitalisme (Fraser, 2020; Federici, 2018).

El model de benestar espanyol s'emmarca en el model mediterrani (caracteritzat per l'universalisme, l'assistencialisme i el familiarisme) (Martínez- Buján, 2014), model que es manté a causa de l'existència d'un sector privat de cures que permet a les famílies externalitzar la provisió d'aquests. Per aquesta raó, des dels feminismes es propugna el reconeixement social d'aquestes tasques (Moré, 2020), desenvolupades majoritàriament per dones. En aquest context, el suport mutu esdevé fonamental, com un element vertebrador que afavoreix la reconstrucció de teixit comunitari i que contraresta la manca de reconeixement derivat dels patrons institucionalitzats que predominen en la societat capitalista (Boltanski i Chiapello, 2002; Castel, 1997). Cal entendre aquestes formes de solidaritat per tal de sociologitzar categories psicològiques com la resiliència (Serrano Pascual et al., 2019). És important tenir en compte que aquests moviments socials ajuden a satisfer necessitats bàsiques, a partir de les relacions horitzontals, fugint d'un tipus de relació assistencial (Paugam, 2006). La cura com a estratègia d'acció col·lectiva parteix d'aquells feminismes que reivindiquen la construcció d'una altra manera d'habitar, i d'altres models de ciutadania, i que es distancien del feminisme liberal que posa l'accent en la "conquesta del poder" per part de les dones, sense pensar en les formes d'opressió interseccional que crea desigualtats entre les dones (Ferguson, 2020).

2 Metodologia

En el projecte es planteja una estratègia metodològica mixta, amb perspectiva de gènere. Les anàlisis empíriques prenen com a referència Europa (EU27) i l'Estat Espanyol en la part quantitativa, i es concreten als territoris de Catalunya, València, País Basc i Balears en la part qualitativa. En els objectius i les hipòtesis sobre l'impacte de la COVID-19 sobre les necessitats de cures i les estratègies de les llars per a satisfer-les, s'especifiquen aspectes que tenen a veure amb la perspectiva subjectiva de les persones cuidadores i les persones cuidades. Concretament, es planteja com a element rellevant la major visibilització i reconeixement de la cura, en un "redescobrimt" de la llar com a entorn segur i de les cures com a activitats reparadores i satisfactòries. A més, s'assenyala com aquesta major visibilització, reconeixement i participació dels homes en els treballs de cures pot propiciar canvis en les normes, valors i imaginaris socials, que possibilitaria una transició cap a una distribució més equitativa del treball domèstic i de cures no remunerat respecte la situació de pre-COVID.

Per a poder donar resposta a aquests objectius i hipòtesis es proposa aplicar la metodologia qualitativa de manera transversal. D'una banda, entrevistes en profunditat i, per un altre, grups de discussió i, d'aquesta manera, incorporar les valoracions, imaginaris i opinions sobre les tendències i experiències de (re)organització de la cura; la participació dels actors socials implicats en l'organització social de la cura com són les administracions públiques, les famílies, les xarxes comunitàries, les entitats d'acció social, associacions de cuidadors i cuidadores i els serveis socio-sanitaris. Amb tot, la metodologia qualitativa emprada en aquest estudi pretén obtenir les històries (narratives) de les persones per a capturar les conseqüències de la COVID-19 i del confinament en el treball de cures; i les vivències de la malaltia i del confinament amb tots els seus matisos, percepcions i punts de vista. Es planteja utilitzar "entrevistes episòdiques" (Flick, 2003), ja que permeten aproximar-se a contextos episòdics (abans, durant i postpandèmia).

Es realitzen entrevistes en profunditat aproximadament a unes 30 persones, entre persones individuals, d'entitats comunitàries de suport o de professionals socio-sanitaris, educatius i de serveis socials. La selecció de les participants es fa segons un mostreig intencional, sent el criteri de saturació el que determina en la mesura que sigui possible el nombre final de participants en l'estudi. En concret, per a establir el perfil de les persones entrevistades, es consideren les variables que poden determinar la situació de confinament i els treballs de cures, així com aproximar-se als eixos de desigualtat social. A més, per a implicar i comptar amb la col·laboració dels actors socials implicats en l'organització social de la cura, s'organitzen quatre grups de discussió, un per cada comunitat autònoma participant.

Tot el corpus s'analitza segons una anàlisi temàtica inductiva que té en compte els seus marcs d'intervenció, les seves referències metodològiques i el coneixement mobilitzat, així com la capacitat d'acció sobre les desigualtats socials. Finalment, cal comparar aquestes pràctiques entre elles, segons el mètode de construcció d'explicacions, a partir d'un estudi de les convergències i divergències de pràctiques d'intervenció concretes.

3 Resultats i conclusions

És important esmentar, per una banda, la diversitat d'ocupacions de les dones participants a l'entrevista (totes en edat activa (entre 35 i 65 anys)), entre les quals destaquen treballadores de la cura (treballadores domèstiques remunerades, treballadores de residència geriàtrica, cuidadores de gent gran remunerades), professores de primària i secundària, treballadores sexuals, autònomes, infermeres i metgesses, treballadores socials, cambres de pis, personal de neteja, artistes, dependents, conductores. Un volum molt alt el componen dones que són de nacionalitat espanyola, però també hi ha dones amb trajectòria migrant, i molt especialment, d'Amèrica Llatina. Es tracta, també, de dones monomarentals amb fills i filles menors (algunes, majors d'edat, però convivents), encarregades de persones dependents (majors i persones amb discapacitats), divorciades, separades i sense parella la majoria, que viuen, amb molta freqüència, de lloguer, tot i que també n'hi ha que paguen hipoteca, però molt menys comú és l'habitatge en propietat totalment pagat.

Per altra banda, també és rellevant exposar la natura dels col·lectius, grups i entitats participants dels grups de discussió: entitats socials del tercer sector, administracions públiques, grups de suport mutu, associacions de veïnes i veïns, altres tipus d'associacions i entitats amb papers rellevants durant la pandèmia, com ara bancs d'aliments, grups de famílies monomarentals i monoparentals, o moviments feministes. Aquestes entitats i grups han aportat les seves percepcions i opinions a partir de la seva experiència entorn de la COVID-19, de com es va desenvolupar la seva feina (impactes de la pandèmia en l'organització de les tasques i de la feina quotidiana) i de quina seria la forma d'avançar en el futur, tenint en compte tot l'ocorregut en el període que s'inicià amb l'esclat de l'estat d'alarma.

Així, alguns resultats preliminars de l'anàlisi apunten a una emergència de la cura com a element fonamental durant la pandèmia, el que resulta en una major visibilització, almenys, durant els moments més cruentos de la pandèmia. L'essencialitat de la cura va ser posada sobre la taula, com apunten moltes autores (Fraser, 2020; Federici, 2018), de la mateixa manera que varen emergir discursos que apostaven per col·locar "la vida al centre", però no sempre amb un recorregut prou llarg amb l'avançament cap a la recuperació de la normalitat. De fet, tant entrevistes com grups de discussió assenyalen la facilitat amb què tot ha tornat a ser com sempre i no com una qüestió positiva, sinó com una crítica a la manca de durabilitat d'alguns projectes desplecats, sovint amb molta il·lusió, en el període pandèmic.

Per una banda, segons les entrevistes i els grups de discussió, va inaugurar-se un període d'un cert gaudi de la cura, moltes vegades referida a la cura d'altres persones, però també a l'autocura, una qüestió molt rellevant i que està molt vinculada al parèntesi en la quotidianitat frenètica entre la llar i la feina que moltes persones

participants posen en relleu. De sobte, el binomi casa i treball va desaparèixer, bé perquè la feina va quedar paralitzada (moltes persones s'acollien als ERTOS o bé se sumaven a l'atur) o bé perquè varen desplegar-se tot un seguit d'adaptacions que tenien el teletreball com l'eina principal, el que, seguint algunes investigacions, no sempre té una lectura positiva, i molt menys per les dones (Sánchez-Aragón et al., 2022). De fet, malgrat aquest període de cert gaudi, molt especialment el moment de confinament, però també altres etapes amb restriccions per controlar l'extensió del virus, varen tenir la connotació de llosa per a moltes de les dones participants, que varen sentir-se soles i sobrecarregades amb conseqüències psicològiques (Carbonero et al., 2021). És molt rellevant, en aquest sentit, com la salut mental ha passat a formar part del debat públic, des de 2020 cada vegada amb més força.

Per altra banda, les relacions de suport i de veïnatge i el teixit comunitari varen esdevenir totalment crucials durant el temps que va durar la pandèmia, especialment en els moments inicials. Moltes entitats consultades, que solen treballar amb voluntariat, així com col·lectius que se sostenen per persones que s'organitzen per tirar endavant projectes des de la base, denoten una participació sense precedents durant el confinament i els moments immediatament posteriors, però també la caiguda a mesura que la pandèmia quedava enrere. De la mateixa manera, als grups de discussió també surt la qüestió de la societat civil com a resolutiva, perquè compta amb un coneixement més profund dels problemes socials i amb una major flexibilitat que l'Estat, i de com va contribuir a la resolució de problemes davant d'una administració pública desbordada. Totes les entitats socials consultades varen haver d'incorporar canvis en el desenvolupament de la feina, i algunes d'elles també apunten un cert apartament de la qüestió política en la resolució dels problemes, com per exemple, la paralització de la crítica a l'assistencialisme; però, de nou, sorgeix la reflexió sobre els reclams actuals de la societat civil, una vegada que ha passat la pandèmia o, si més no, els seus efectes més cruents.

Finalment, com a resultats preliminars, és interessant apuntar alguns aspectes més, entre els quals destaca l'habitatge com un factor de desigualtat en la qüestió del confinament i altres mesures per evitar la propagació de la malaltia, ja que moltes persones no varen disposar d'espai exterior, varen viure a cases amb manca d'espai i tingueren grans dificultats per pagar lloguers, hipoteques i altres costos de manteniment de la llar. Les entrevistes i els grups de discussió indiquen, a més, que no sempre s'entengueren les mesures per contenir el virus. Segons les persones participants, es poden assenyalar algunes "petites- grans llacunes", entre les quals destaquen les famílies monoparentals/monomarentals, les petites entitats, les persones sense papers, i les treballadores sexuals.

Referències bibliogràfiques

- Boltanski, L., Chiapello, E. (2002). *El nuevo espíritu del capitalismo*. Akal.
- Carbonero, M.A., Thomàs, C. (Coords.) (2021). *Essencials, però sobrecarregades. Impactes desiguals de la pandèmia en la vida de les dones a Balears*. Observatori Social de les Illes Balears [OSIB-UIB]. Edicions Talaiots.
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social*. Paidós.
- Castellanos-Torres, E., Tomás Mateos, J. i Chilet-Rosell, E. (2020). COVID-19 en clave de género. *Gaceta sanitaria*, 34(5), pp. 419 - 421. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2020.04.007>
- Federici, S. (2018). *El patriarcado del salario. Críticas feministas al marxismo*. Traficantes de sueños.
- Ferguson, S. (2020). *Mujeres y Trabajo. Feminismo, trabajo y reproducción social*. Sylone-Viento Sur. Colección Intersecciones.
- Flick, U. (2003). Entrevistas episódicas. A M. Bauer i G. Gaskell (Eds.), *Pesquisa qualitativa com texto, imagem e som. Um manual prático* (pp. 114-136). Petrópolis: Vozes.

- Fraser, N. (2016). Las contradicciones del capital y los cuidados. *New Left Review*, 100, 111-132.
- Fraser, N. (2020). *Los talleres ocultos del capital: Un mapa para la izquierda*. Traficantes de sueños.
- Fraser, N. (2021). Climates of Capital. *New Left Review*, 127, 101 – 138
- Hochschild, A. R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. W. Hutton y A. Giddens (eds.) *On the edge. Living with global capitalism* (pp. 130-146). Vintage.
- Holloway, J. (2011). *Agrietar el capitalismo: el hacer contra el trabajo*. Herramienta.
- Martínez-Buján, R. (2014). Los modelos territoriales de organización social del cuidado a personas mayores en los hogares. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 145, 99-126. <https://doi.org/10.5477/cis/reis.145.99>
- Moore, J. W. (2020). *El capitalismo en la trama de la vida. Ecología y acumulación de capital*. Traficantes de Sueños.
- Moré, P. (2020). Cuidados y crisis del coronavirus: el trabajo invisible que sostiene la vida. *Revista Española de Sociología*, 29(3), 737-745. <https://doi.org/10.22325/fes/res.2020.47>
- Olivera, M. (2021, 2 de marzo). ¿Estamos en el mismo barco? Una lectura feminista sobre los efectos del COVID-19. *El Grand Continent*. <https://n9.cl/ypv5t>
- Paugam, S. (2006). Las formas elementales de la pobreza. Alianza Editorial Salazar Parreñas, R. (2001). *Servants of globalization. Women, migration and domestic work*. Stanford University Press.
- Sánchez-Aragón, A., Belzunegui-Eraso, A., Erro, A. i Pastor Gosalbez, M.I. (2022). Teletrabajo y conciliación: ¿una trampa para las mujeres? *Oikonomics*, 19. DOI: 10.7238/o.n19.2221
- Serrano Pascual, A., Martín Martín, M. P. i De Castro Pericacho, C. (2019). Sociologizando la resiliencia. El papel de la participación socio- comunitaria y política en las estrategias de afrontamiento de la crisis. *Revista Española de Sociología*, 28(2), 227-247. Doi: <http://dx.doi.org/10.22325/fes/res.2018.75>